

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM ve DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

A. Vahap ULUÇ*

Özet

Demokrasi; farklı çıkarları temsil eden toplumsal grupların çıkarlarını ve taleplerini birbirlerine ve devlete karşı savundukları, sivil toplum örgütlerinin güçlü ve etkin olduğu toplumlara ait bir rejimdir. Sivil toplum da belirli sosyo-ekonomik koşulların gerçekleştiği toplumlarda var olabilir. Serbest piyasa koşulları, baskıcı olmayan bir devlet aygıtı, özerk birey ve çatışma – uzlaşma kültürü; sivil toplumun ihtiyaç duyduğu ekonomik ve sosyal koşulları ifade eder.

Türkiye özelinde demokrasiyi yaşatacak olan sivil toplumun söz konusu özelliklere sahip olduğu söylenemez. Tarihten gelen otoriter devlet geleneği, serbest piyasa koşullarının yetersizliği, özerk bireysel yaşama fazla olanak tanımayan dayanışmacı toplum anlayışı ve hoşgörüsüzlük kültürü, sivil toplumun batılı anlamda demokrasiyi geliştirecek mekanizmalardan – önemli ölçüde – yoksun kalmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler:Sivil toplum, Demokrasi, Siyasal Kültür, Cemaat Kültürü, Türkiye.

Relationship Between Civil Society and Democracy in Turkey

Abstract

Democracy is a regime for the communities where different social groups representing different interests defend their interests and demands against each other and the state, and where civil society organizations are strong and effective. Civil society, on the other hand, can only be present in communities where certain socio-economic conditions have been actualized. Free market conditions, a non-coercive state instrument, an autonomous individual, and a conflict and reconciliation culture represent the economic and social conditions required by a civil society.

It is hard to tell that the civil society, in the case of Turkey, that is supposed to uphold democracy has the features in question. Historical authoritarian state tradition, inadequacy of the free market conditions, solidarist social mentality that does not much allow autonomous individual life, and culture of intolerance are the factors that have caused the civil society to lack the mechanisms that will develop the western type democracy to a great extent.

Keywords: Civil Society, democracy, Political Culture, Culture of the Community, Turkey.

GİRİŞ

Özgürlükçü ve demokratik bir kimliğe sahip sivil toplum, Batı Avrupa ve ABD'de devletin otoriter bir güç olmamasının ve demokratik bir niteliğe sahip olmasının güvencesidir. Batı demokrasisi, bireysel yaşamı temel alan, piyasa ekonomisine dayanan, çatışmayı şiddete dönüştürmeyen, din işlerini devlet işlerine karıştırmayan güçlü sivil toplum geleneğinin ürünüdür. Batı demokrasisi,

* Yrd. Doç.Dr., Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F, Kamu Yönetimi Bölümü, Şanlıurfa, ulucvahap@yahoo.com.

özgürlükçü ve demokratik sivil topluma ancak yüzyıllar içinde yaşadığı bir dizi sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin sonucunda ulaşabildi. Hayatın her alanında yaşanan evrim, batı toplumunun kendi iç dinamiklerinden sivil toplumu güçlü demokratik yapıların ortaya çıkmasına olanak sağladı.

Türkiye’de, Batı toplumunun yaşadığı sosyal, ekonomik ve siyasal dönüşümler yaşanmadı. Bu anlamda, Türkiye’nin toplumun iç dinamiklerinden kaynaklı gelişen bir sivil toplum geleneği olmadı. Osmanlı devletinin son dönemlerinde başlayan ve cumhuriyet döneminde köklü bir dönüşümün konusu olan modernleşme hareketi, merkezden çevreye yöneltilen bir değişimin konusu oldu. Bu süreç içinde, devlet özgürlük talep eden bir sivil toplumu karşısında bulmadığı için otoriter kimliğini devam ettire geldi. Ekonomiye kontrol eden devlet, özerk bireyi ortaya çıkaracak piyasa ekonomisine de fazla olanak tanımadı. Yaklaşık yüz elli yıldır modernleşmeye çalışan ve göreceli bunu gerçekleştirebilmiş Türkiye Cumhuriyeti devletinin demokrasiye geçme konusunda yaşadığı yapısal sorunların önemli bir sebebi, söz konusu sorunlardır.

Bu çalışmamızda, Türkiye’deki demokrasi sorununu sivil toplumun zayıf kalması boyutuyla sınırlandırdık. Ve bu çerçevede Türkiye’de sivil toplumun zayıf kalmasının nedenleri üzerinde durduk.

I. SİVİL TOPLUM KAVRAMI

Sivil toplumun ne olduğu yönünde literatürde bir konsensüs bulunmamaktadır. Sivil toplumu, devletin denetim alanının dışındaki gönüllü örgütlerin yer aldığı alan gibi daha çok teknik boyutuyla tanımlayanlar olduğu gibi; kavrama ahlaki ve siyasal bir değer katarak bireylerin varoluşlarını devlet iktidarının denetimi dışında örgütlü yapılar ile gerçekleştirdikleri alan biçiminde tanımlayanlar da vardır (Keyman, 2012). Bu tartışma çalışmamızın amacını aştığı için sivil toplum kavramını - günümüzde - etrafında biçimlenmiş olduğu liberal literatür çerçevesinde tanımlayacağız.

Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini meydana getiren, kendi destekleri ile ayakta kalan, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracılık yapma özelliğine sahip örgütlü sosyal bir yapılandırma (Sarıbay, 2007: 544). Bir başka ifade ile sivil toplum, “Toplumsal sorunlara etkili ve uzun-dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan”dır (Keyman, 2012). Bu tanım çerçevesinde, birincisi; sivil toplum, sorunların çözümünde etkili bir aktör olarak görülmekte, ikincisi; sivil toplumun sorunların çözümünde, devlet ile işbirliği yapabileceği ifade edilmektedir. Üçüncüsü de; sivil toplum bir yandan bireylerin aktif bir şekilde siyasal katılımını sağladığı düşünülürken, diğer yandan da, farklı inanç ve düşüncedeki toplumsal kesimlerin demokratik kültür içinde bir birlerini hoş görmelerine olanak sağladığı kabul edilmektedir.

Sivil toplum, Batı medeniyet tarihinin sosyal, ekonomik ve siyasal gelişim sürecinin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Daha feodal dönemde özerk bir yapı olarak kendini var etmiş kentler, mutlak monarşi döneminde dahi bu özerk yapılarını bütünüyle kaybetmediler (Mardin, 2003:10-13). On sekizinci yüzyıldan itibaren, çoğu defa siyasal nitelik taşımayan gelişmelerin sonucu olarak Batı ülkelerinde mutlakiyetçilik çökmeye başladı. Kolbertizm ve Alman merkantilizminin yerini aydın despotizmi alıyor, bu da sivil toplumun siyasal yaşamın içinde daha faal olması sonucunu yaratıyordu. Sivil toplumu meydana getiren milyonlarca birey; kentlerde çıkarı için iradesi ile birleşip, örgütleniyordu. Bundan da, sivil toplum dediğimiz - çıkarları, istekleri ve idealleri doğrultusunda bir araya gelen - yeni bir toplumsal ilişkiler ağı doğuyordu (Vergin, 2000:245). Batı demokrasisi kaynağını büyük ölçüde şehirlerin bu özerk, sivil pozisyonlarından almaktadır. Burjuva sınıfı, zamanla sahip olduğu özgürlükçü değerleri toplumun geniş kesimine yayarak, değerlerini hem topluma, hem de devlet anlayışına kabul ettirdi.

Sivil toplum, sivil alanda faaliyet gösteren gönüllü örgütlerden, sosyal hareketlerden, düşünce kuruluşlarından, hükümet-dışı örgütlerden, sendika ve derneklerden ve değişik meslek kuruluşlarından oluşmaktadır. Bu çerçevede, Sivil toplum, özel olarak niteleyebileceğimiz toplumun tüm kesimlerini içine almaktadır. Sivil toplum, sadece bireylerin günlük gereksinimlerini veya hukuku içermemekte, aynı zamanda entelektüel, dinsel ve ahlaki hayatı da içine alan daha geniş bir yaşam alanını kapsamaktadır. Onun için de, bireyleri ve toplumu ikna mekanizmasına dayanmaktadır. Halbuki devlet alanını meydana getiren siyasal toplum, baskıcı aygıtlarla kurulu olmasından dolayı bir takım yaptırımlarla kendini birey ve topluma kabul ettirmeye çalışmaktadır (Vergin, 2003:77).

Sivil topluma ulaşmak bazı koşullara bağlıdır. Buna göre, siyasal yönden, devlet vatandaşın siyaset yapma, siyasete katılma, parti kurma faaliyetlerine karışmayacaktır. Kültürel yönden, devletin resmi ideolojisi ve resmi din anlayışı olmayacak ve devlet dil, din ırk ayırımı yapmayacaktır. Ekonomik yönden de, devlet, mülkiyet edinme hakkına ve piyasa mekanizmasının işleyişine karışmayacaktır (Duman, 2010:357).

Sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için, hem devletin, hem de sivil toplumun bir takım özellikler içermesi gerekmektedir. Her şeyden önce, devletin hukuk ilkeleri içinde faaliyet göstermesi gerekmektedir. Hukuk devleti sayesinde, devletin sosyal, ekonomik ve siyasal alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları arasındaki rekabete müdahale etme riski önlenmiş olur. Aksi takdirde, devletin sivil toplum alanına kayırcı müdahalesi, sivil toplumda var olan doğal dengeyi bozar.

Devletin sivil topluma karşı "hukuk devleti" ilkesi içinde hareket etmesi, sivil toplumun gelişmesi için yeterli değildir. Sivil toplum aynı zamanda devlete karşı özerk bir kimliğe sahip olmalıdır. Sivil toplum unsurları, kuruluş ilkelerine göre, özgür bir şekilde hareket edebilmelidir. Özgür bir sosyal ortam özgür bir

ekonomi politiğini gerektirir. Bireylerin iktisadi faaliyetlere özgürce katılabildiği, ekonomik anlamda kendi kendine yetebildiği bir zeminde örgütlü toplumdan söz edilebilir. Söz konusu zeminin oluşması, bireyin emeği üzerinde özgürce tasarrufta bulunmasının olanağını yaratan, özel mülkiyet esasına dayanan, piyasa ekonomisinin varlığını gerektirir (Erdoğan, 1998:210; Yılmaz, 1997:94). Bundan dolayı, devlet yardımlarına bağımlı, devlet ödenekleri ve yardımları ile faaliyet gösteren sivil toplum unsurları bu tanımın dışında kalmaktadır.

Sivil toplumun varlığı sadece devlet ile olan ilişkisine bağlı değildir. Sivil toplum için bazı toplumsal koşullar da gereklidir. Hiç bir hakim ideolojinin veya tek gerçekliğin yol göstericiliğine ihtiyaç duyulmaması şeklinde oluşmuş bir siyasal kültürün gerekliliğine ihtiyaç vardır. Toplumsal yaşamdaki, dinsel, etnik, kültürel, ideolojik, siyasi, ekonomik ve cinsiyet düzeyindeki farklılıklar tek tipleştirme yönünde zorlanmamalıdır (Arslan, 2001:33-34). Tek tipleştirme yönündeki eğilim ve niyetler, farklılık temelinde güvence altına alınabilecek temel hak ve özgürlüklerin ve çoğulculuğun engellenmesi sonucunu yaratacaktır. Ancak tek tipleştirme yönünde sivil toplumun zorlanmaması için sivil toplum unsurları arasında dengeleyici bir kuvvetin olması lazımdır. Montesquieu'nun ifadesi ile kuvvet kuvveti durdurursa ancak özgürlük olur (Zikr.Sarıca, 1987:79). Eğer toplumsal ilişki biçiminde böyle bir denge yoksa, kendi değerlerini diğer sivil toplum unsurlarına dayatma gücüne sahip bir çevre, söz konusu denge için, gerekli hoşgörüyü göstermeyecektir.

Aynı zamanda, toplumsal farklılaşma içinde bireylerin özgür bir şekilde örgütlenebilmeleri gerekmektedir. Çünkü sivil toplum örgütlü toplum demektir. Toplumun oluşturan milyonlarca birey tek başlarına devletin uygulamalarına karşı bir anlam ifade etmemektedir. Bunlar örgütlendikleri takdirde devlet ve siyasal otoritelerin siyasal kararlarına karşı seslerini duyurabilmekte ve kararlarını etkileyebilmektedirler (Atar, 1997:90). Bu bağlamda, sivil toplum çevrelerinin dernek, sendika, vakıf, gönüllü kuruluşlar ve siyasal partiler biçiminde örgütlenerek siyaset üretmelerine olanak tanınmalıdır.

Sivil toplum, 1990'lı yıllara kadar ulusal ya da bölgesel bir hareket alanına sahip idi. 1990'lı yıllardan itibaren sivil toplum ulusal ya da bölgesel hareket alanını aşarak küresel bir nitelik kazandı. Uluslar arası Hükümet-dışı Örgütler (INGOs), Hükümet-dışı Örgütler (NGOs), Sivil Toplum Kuruluşları, küresel iletişim ağları gibi örgütlerden oluşan yeni bir sivil toplum yapısı oluşmuştur (Keyman, 2012).

II. SİVİL TOPLUM ve DEMOKRASİ

Günümüzde sivil toplum, demokrasinin zorunlu bir koşulu olarak görülmektedir. Sivil toplumu gelişmiş, sağlıklı bir sivil toplum-devlet ilişkisi kurulmuş toplumlarda, demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlediğini söylemek mümkündür. Ancak, sivil toplum unsurlarının varlığı tek başına sistemin

demokratikleşmesi için yeterli görülmemektedir. Sivil toplum, her şeyden önce kendi yaşam felsefesi açıdan demokratik bir anlayışa sahip olmalıdır. Sivil toplum, sistemin demokratikleşmesine katkı sunabildiği takdirde, demokratikleşmeye katkı sunmuş olur. Devlet aygıtını demokratik olmayan yollardan ele geçirmeye çalışan ya da demokrasinin hukuk anlayışına inanmayan sivil toplum içindeki gruplar demokrasinin gelişmesine herhangi bir katkıda bulunamazlar.

Demokrasi her ne kadar, halka dayanan bir iktidarı ifade ediyorsa da, bu halk organik bir bütünü ifade etmemektedir. Eğer halk organik bir bütün ise, bu bütünlük cemaat tarzı hakim bir topluluğun etrafında sağlanabilir. Topluluk ya da cemaat de, kendi içinde uyum arayan bir yapı olduğundan, hakim topluluk bütün adına davranma ayrıcalığını kazanır. Böyle bir yapı içinde farklılıkların var olabilmesi ve çoğulcu bir yapının oluşturulması düşünülemez (Sarıbay, 1998:25). Sivil toplum, kendi içindeki farklılıklara izin verebildiği, bu anlamda çoğulcu bir kimlik kazanabildiği ve kendi unsurlarının eylem ve değerlerini demokratikleştirebildiği ölçüde demokrasiye katkı sunar.

Demokrasi açısından devlet ile sivil toplum arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Buna göre, ancak demokratik bir devlet, çoğulcu bir sivil toplum yaratabilir ve ancak demokratik bir sivil toplum demokratikleşme yönünde devleti besleyebilir. Bundan dolayı, devlet - sivil toplum karşılıklı temelinde değil, birbirini destekleyen demokratik yapılanmalar biçiminde olmalıdır. Siyasal sistemin demokratik değerlere göre biçimlendiği toplumlarda, sivil toplum da demokratik bir niteliğe sahip olmuştur. Devletin otoriter ve baskıcı bir niteliğe sahip olduğu toplumlarda ise, sivil toplum ya hiç gelişmemiş ya da çok cılız kalmıştır (Duman, 2010:363). Devletin tek başına demokratikleşmesi yetmez, aynı şekilde, sivil toplum da, sistemin demokratikleşme sürecine katkıda bulunmalıdır.

Demokrasi için gerekli koşullardan biri, farklılıklar temelinde örgütlenme özgürlüğüdür. Sivil toplumun örgütlü olmadığı bir toplumda, bireylerin siyasal iktidarın karar ve eylemlerine karşı taleplerini, sonuç doğuracak şekilde, aktarmaları zordur. Bundan dolayı, örgütlenmenin önünün açık olması gerekmektedir. Toplumsal farklılıklar, örgütlenmeye dönüşmeden sivil toplum ve demokrasi için bir anlam ifade etmez (Taylor, 1990:98). Demokrasi-dışı siyasal iktidarlarda da, toplumsal farklılıklar vardır. Demokratik yönetimleri despotik yönetimlerden farklı kılan şey, örgütlenmelere izin vermesidir. Selçuk'un ifade ettiği gibi "demokrasi, düşünceler cumhuriyetidir, diyalogdur. Bu diyalogu seçim, partiler, sendikalar, dernekler gibi sivil halk örgütleri, baskı grupları sağlayacak; karar süreçlerine halkın sürekli katılımı gerçekleştirilecektir" (Selçuk, 1999:29). Toplumsal örgütlenmelere izin verilmediği ölçüde, talepler illegal yollardan ifade edilemeye çalışılır. İlegal yollardan faaliyetler bir süre sonra, radikal bir niteliğe bürünür. Dolayısıyla, sivil toplum unsurlarının demokratik yollardan kendilerini ifade etmelerinin önü açıldığı oranda devlet ile sivil toplum arasında demokratik bir ilişki gelişmiş olur.

Sivil toplumun demokratikliği toplumsal yapının niteliğinden bağımsız değildir. Toplumun geleneksel ya da modern olması bu kültürün özelliklerini belirler. Dolayısıyla, siyasal kültürün özellikleri siyasal sistemin de mahiyetini oluşturur. Sivil toplum, üyelerinin kendilerini geliştirmiş demokratik bir siyasal kültür içinde gördükleri durumda demokratikleşmeye katkıda bulunabilir. Devlet-toplum ilişkisinde, siyasal değerleri, tutumları ve eylemleri ifade eden siyasal kültür katılımcı, hoşgörülü ve uzlaşmacı da, itaatkar, dışlayıcı ve ötekileştirici de olabilir. Katılımcı, çatışmayı uzlaşmaya dönüştüren, ötekini hoş gören, sorumluluk duygusuna sahip bireylerin ve toplulukların oluşturduğu bir siyasal kültürde demokratik bir siyasal zemin oluşmaktadır (Türküne, 2003:54). Demokrasi, sivil toplumun çatışma içinde olmasını yadsımıyor. Aksine, bu çatışmaları gerekli görmektedir. Farklı çıkarları ve düşünceleri temsil eden sivil toplum unsurlarının çıkarlarının çatıştığı ancak bu çatışmanın şiddete dönüşmeden uzlaşmaya dönüştüğü, herkesin biraz kazandığı, ama kimsenin bütünüyle kazanmadığı bir mücadele ortamı, demokratik bir siyasal zemindir (Sarıbay, 2000:60). Sivil toplumun katılımcı özelliği, sistemi demokratikleştiren önemli bir unsurdur. Demokrasi için katılımın anlamı sadece seçim zamanı oy kullanmak değil, seçim dışı dönemlerde de gösteri ve yürüyüş, protesto ve başka etkinliklerde bulunmaktır. Bu anlamda, demokrasi siyasa etkinlik duygusunun güçlü olduğu bir siyasal kültürü gerekli görür.

Günümüzde sivil toplum, demokrasi için yeterli bir unsur olarak görülmesi de, zorunlu bir unsur olarak görülmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında, politik alanda liberal demokrasi, ekonomik alanda serbest piyasa ve toplumsal alanda demokratik siyasal kültür, demokratikleşmede birbirini tamamlayan gerekli koşullar olarak düşünülmektedir.

III. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİM SÜRECİ

Cumhuriyet dönemindeki siyasi kurumlara, iktisadi yapıya ve toplumsal siyasal kültüre bakarak Türkiye'de sivil toplumun demokratik bir sistem açısından ne tür sorunlar ile karşı karşıya olduğunu görmek mümkündür. Ancak, sivil toplumun Türkiye'de yaşadığı süreci anlayabilmek ve Batı dünyasından farkını öğrenebilmek için önce Cumhuriyet Türkiye'si'nin tarihsel mirasını oluşturan Osmanlı'daki siyasal kurumlara ve iktisadi yapıya bakmak gerekmektedir.

A. OSMANLI'DA SİVİL TOPLUM

Osmanlı devleti, Batı dünyasının tarihsel bir deneyim içinde yaşadığı toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçleri yaşamadı. Ne kurumsal bir temele dayanan aristokrat bir sınıfı, ne siyasal otoriteye karşı her zaman için özerkliğini koruyan özerk şehirleri, ne de güçlü bir esnaf-tüccar sınıfı oldu. Batı Avrupa'da, devlet ile kilise, ulus kurucular ile yöneticiler, üretim araçlarına sahip olanlar ile bundan yoksun olanlar, Avrupa'nın modern siyasal yapısının bükülgenliğine

önemli ölçüde katkıda bulunan çeşitli siyasal kimliklerin ortaya çıkmasına yardımcı oldular (Mardin, 2003:37). Osmanlı'da böyle bir esneklik olmadığı gibi, devlet böyle bir oluşumun önünde engel idi: “Batı’da feodal beyler ve krallıklar çoğunlukla esnaftan çok tüccarları destekledikleri halde, Osmanlı devletinde durum tersine idi. Devlet, loncaları, tüccarların tekelci davranışlarına karşı koruduğu gibi, daha da önemlisi, şehirlere tüzel kişilik ve bağımsız hükümet tanımayarak tüccar kapitalist oligarşilerin kurulmasını önledi” (Mardin, 2002:109).

Osmanlı toplumu temelde yöneten ile yönetilen biçiminde kutuplaşmakta ve iktisadi yapısı da, bu ayırım içinde biçimini almakta idi. Osmanlı Devleti’nde yönetenler, askeri zümre olarak ifade edilen vergi vermeyen ve kul statüsünde olan saray halkı, ilmiye, kalemiye ile kapıkulu ve tımarlı sipahilerin oluşturduğu seyfiye gibi devlet görevlileri ile ulema sınıfından oluşmaktaydı. Reaya olarak ifade edilen, vergisini veren tüccar, lonca esnafı, sarraf, köylüler ile göçebelere oluşan Müslim ve gayrimüslim halkın tümü de yönetilen zümreyi oluşturmaktaydı (Tabakoğlu, 2011:28-30).

Farklı etnik, din, cemaat ve mezheplerden oluşan Osmanlı toplumunda siyasal alan, bütünüyle sarayın denetimi altındaydı. Devlet, merkezce yetiştirilmiş bir bürokrasi tarafından yönetilmekteydi. Siyasal sistemi sıkı bir şekilde kontrol eden merkezi otorite, aynı zamanda yerel rakiplerin ortaya çıkmasını engelleyecek bir takım mekanizmalara sahipti (Azaklı, 1996:54). Böylece, devletin bürokratik aygıtlarına karşı halk özerk bir konum alamadı. Devlet iktidarını sınırlandıracak ara kurumlara izin vermeyen seçkin Osmanlı siyasal kültür anlayışı, toplumu yönetilmesi gereken bir yığın olarak görmekte idi. Asıl olan, devletin gücü ve ihtişamıydı, devlet her şeyin üstündeydi. Bunun da ötesinde, Osmanlı’da toplum, bir bakıma devlete karşı “fesadın kaynağı” olarak görülmekte idi (Sarıbay, 2007:543).

Osmanlı’da siyasi alanı kontrol eden devlet, aynı zamanda ekonomik alanı da kontrol etmekteydi. En önemli üretim aracı olan toprağın mülkiyeti bütünüyle devlete aitti. Devlet sadece toprağın tasarruf hakkını belirli kesimlere vermekteydi. Reaya pozisyonundaki halk, tımar sistemi ile toprağın kullanım hakkını elde edebilmekteydi (Heper, 2011:18). Bazı askeri ve sivil hizmetler karşılığında reayaya kullanım hakkı verilen tımar sistemi, ekonomi üzerindeki kontrol hakkını devlete vermek suretiyle, devlet dışı ekonomik grupların ortaya çıkmasına engel oluşturmaktaydı.

Osmanlı devleti ne piyasa ekonomisi ortamına, ne de devletten bağımsız bir orta sınıfın oluşmasına izin verdi. Ekonomik alanın bu şekilde devlet tarafından kontrol edilmesi gençler için tek istihdam kaynağının devlet olması sonucunu getirdi. Bu da, devlet dışı özerk bir sivil alanın gelişmesine engel oldu. Osmanlı’da hem siyasi, hem de iktisadi açıdan yöneten ve yönetilen ayrışması, devlet-toplum ilişkisi bağlamında, “merkez” ve “çevre” biçiminde ikili bir kutuplaşmayı ifade etmektedir (Mardin, 2003).

B. CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİVİL TOPLUM

Cumhuriyetin modernleşme yönündeki ilk yılları, tek parti dönemi, çok partili hayata geçiş ve 1980 sonrası liberalizasyon dönemi Türkiye’de sivil toplumun dünden bu güne değişik süreçlerin konusu olduğunu göstermektedir. Devlet, tek parti döneminden 1980’e kadar siyasette vesayetçi/otoriter bir anlayışı benimsemiş, ekonomide de devletçiliği esas almıştır. 1980 sonrasında ise hem siyasette hem de ekonomide liberalleşme yönünde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede, sivil toplum sürecini anlamak açısından, cumhuriyet dönemini, 1980 öncesi ve 1980 sonrası biçiminde ayırma tabi tutmak mümkündür. Sivil toplum-demokrasi ilişkisi, siyasal kültürden bağımsız olmadığına göre, sivil toplum-demokrasi ilişkisi, ayrıca ele alınması gereken bir konudur.

1. 1980 Öncesinde Siyaset ve Ekonomi Anlayışı

Bu dönem, devletin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel hayatı büyük ölçüde kontrolünde tuttuğu, sivil toplumun cılız kaldığı bir süreci ifade etmektedir. Bir başka ifade ile, 1980 öncesi sivil-askeri bürokrasinin siyaseti vesayet altında tuttuğu, ekonomide ise içe kapanmacı bir anlayışın hakim olduğu bir dönemdir.

a) 1980 Öncesinde Siyaset Anlayışı

Osmanlı modernleşmesinin yarattığı merkezileşme ve yeni bir yönetici sınıf olarak ortaya çıkardığı güçlü bir bürokrasi ögesinin ürünü olan Jön Türk ideolojisinin unsurları, cumhuriyeti kuran sivil-asker bürokrasisinin cumhuriyetle birlikte devir aldığı mirası oluşturmaktadır (Köker, 2003:132). Yeni kurulan cumhuriyet, teorik olarak anayasal bir düzene dayanıyor olsa da, eylem ve icraatlarıyla pratikte otoriterdi. Hem cumhurbaşkanlığı, hem de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) başkanlığını elinde toplayan Mustafa Kemal, kurtuluş savaşının da muzaffer komutanı olmasının kazandırdığı meşruiyetle cumhuriyetin ilk on yılında kafasında geçen modernleşme projesini hayata geçirme olanağı buldu. Gittikçe güçlenen Mustafa Kemal, rakiplerini saf dışı bırakarak, etrafına topladığı sivil-askeri bürokratik bir kadro ile tek parti döneminin tartışmasız en büyük aktörü oldu (Ahmad, 1995:80-101).

1950’de çok partili siyasal hayata geçilinceye kadar iktidarda olan CHP’nin yönetim anlayışı, Osmanlı siyasal anlayışına yakın özellikler taşıyordu. CHP kadroları asker, bürokrat ve aydınlardan oluşan merkezi seçkinler ile yerel seçkinlerin ittifakından oluşmaktaydı. Osmanlı’dan farklı olarak din adamlarının yerini aydınlılar almıştı. Bu seçkin kadro - çağın ruhu ile de örtüşen - modern bir ulus-devlet inşa etmek istiyordu (Örs, 1993:49-50). “ ‘Kemalist çağdaşlık’ modeli diyebileceğimiz bu proje pozitivist ve laikçi bir dünya görüşü doğrultusunda toplumsal yapının devlet tarafından dönüştürülmesini hedef almıştı. Tek tipleştirme biçiminde kendini ortaya koyan bu projenin özünü ‘çağdaşlaşmak için hayatı tümüyle akılcılaştırmak/dünyevileştirmek’... oluşturmaktaydı” (Erdoğan, 1997: 59). Eğitim, devletin bu alandaki en büyük aracı olmuştur. Tevhid-i Tedrisat ile

hem modern değerler ile uyumlu bir toplum yaratılmak istenmiş, hem de modernleşme önünde büyük bir engel olarak görülen din, çağdaş eğitim içinde “sekülerize” edilerek laiklik önünde bir engel olmaktan çıkarılmak istenmiştir (Köker, 2003:167).

Cumhuriyet tarihi boyunca devlet ile sivil toplumu birbirine yabancılaştıran bürokrat-aydın seçkinciliği, tek parti döneminin temel reflekslerinden biri olmuştur. Buna göre, bir tarafta doğruyu, iyiyi ve güzeli bilen bürokrat ve aydınlar vardır, diğer tarafta ise bu doğru ve güzele ihtiyacı olan yönetilmeye ve yol gösterilmeye muhtaç pasif halk yığınları (Turan, 1999:151).

Tek parti döneminde, devletin otoriter kimliğini besleyen bir diğer etken de iç ve dış düşman algısıdır. Buna göre, devlet her zaman için tehlike altındadır. İç ve dış “düşman”larca kuşatılmış, tehdit edilmektedir. Bu iç ve dış düşmanlara karşı baş edebilmek için her an tetikte olmak, onlara açık vermemek gerekmektedir. Toplum hem yönetilmeye muhtaçtır hem de - bu yönüyle - potansiyel tehdit kaynağıdır. Devlet bu tehditlere ve tehlikelere karşı korunmalıdır. Koruma işini, devletin ehil kişileri üstlenecektir (Türküne, 2003:56). Devletin bu algısının somut örneği, ordunun üç defa (1960-61-1970-73 ve 1980-83) yönetime fiili olarak el koymasındadır. 1996-1997 yıllarında da ordu, laik-demokratik devlete karşı gene bir iç tehdidin ortaya çıktığı sonucuna varmış ancak, bu defa doğrudan yönetimi ele geçirme eğilimi yerine, dönemin başbakanının başbakanlık görevini bırakmasına yol açacak süreci başlattı (Heper, 2011:112).

1950 öncesinde, devlet ile toplum arasında aracı kurumlara izin verilmemiştir. Türk milletini ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum olarak tanımlayan ve buradan hareketle politikalar oluşturan devlet anlayışı, sivil toplumun varlık sebeplerinden olan farklılıklar temelinde örgütlenme ilkesi ile çelişmektedir. Örgütlenmeye izin verilmemesi, devleti topluma karşı daha güçlü kıldı. Hakların üretildiği sivil toplum alanı zayıf kaldıkça, vatandaş devlete daha bağımlı hale geldi ve devlet topluma egemen oldu.

1946’da tek parti döneminin kapanıp çok partili hayata geçilmesi ile birlikte, o zamana kadar sesini duyuramayan çeşitli toplumsal kesimler, seslerini duyurmaya başladı. Merkez ile çevrenin kültürü, bir yakınlaşma içine girdi. Çeşitli biçimlerde siyasal partiler, sendika ve dernekler, basın kuruluşları örgütlenme olanağı buldular. Örneğin, farklı çevreler, 1960’a kadar 37 yeni siyasal parti kurmuştur. 1946’da 733 olan dernek sayısı 1950’de 2011’e, 1960’da ise 18958’e çıkmıştır (Duman, 2010:373). Toplumsal gerginliklerle, politik tartışmalarla ve göreceli ifade özgürlüğü ile örülmüş 1950’li yıllarda çıkmaya başlayan gazete ile basılan kitap sayısı da, sivil toplumda bir canlanmanın olduğunu göstermektedir. 1959’da 131 olan gazete sayısı, 1960’da 506’ya yükselmiştir. Toplam satış miktarı ise, 1945’te 300.000’den 1960’ta 1.4 milyona çıkmıştır. 1936-1950 yılları arasında basılan kitap sayısı ise yıllık ortalama 2.600 civarında iken, bu rakam 1960’ta 4.100’ün üzerine çıktı (Karpat, 2012:187).

Menderes önderliğindeki Demokrat Parti (DP) 1950-55 dönemi içinde, dinsel alanda liberal tutum geliştirmek başta olmak üzere, özgürlükçü bir ortam oluştu. Ekonominin kötüye gitmesi ile birlikte 1955-60 döneminde Menderes iktidarı da, otoriter bir tutumla, muhalefet partilerine karşı hoşgörüsüzlük göstermiş, sivil unsurlar üzerinde yayın yasaklamaları getirmiş ve gazete ile dergileri toplatmıştır (Zürcher, 2005:334-337).

1950'ler geniş halk kesiminin teveccühü ile seçilmiş çevre temsilcilerinin, merkez bürokrasisini egemenliği altına almaya çalıştığı bir dönem olmuştur. Bu anlamda "1950-1957 arasında bürokrasinin gücüne ve prestijine" büyük bir darbe indirilmiştir (Mardin, 2003:72). Ancak, bu çaba merkez bürokrasisinin sert tepkisi ile karşılaşmış ve askeri darbeye büyük bir yenilgiye uğramıştır.

1950 seçimleri, iktidarın halkın eliyle değiştirilebileceğini topluma göstermiş ve bu anlamda, halkın siyasete ilişkin algısını derin bir şekilde etkilemiş olsa da, 27 Mayıs 1960'da, ordunun ülkenin yönetimine el koyması ile halkın seçtiği DP iktidarı, sona erdi. Askeri darbe, demokratikleşme sürecine ciddi bir darbe vurdu. Bununla birlikte, hukuk uzmanları, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasını güvenceli bir sisteme bağladığını gerekçe göstererek 1961 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklere geniş bir yer verdiğini kabul etmektedirler (Gözler, 2011:48). 1961 Anayasası, özgürlüklerin önünü açarak sivil toplum alanının genişlemesini sağlamıştır. Bu dönemde, sendikal hareketler kurumsallaşmış, dernekleşme oranları artmış, köylü ve kentli sınıflar toplumsal hareketlerin içinde yer almıştır. Aynı zamanda, hızlı kentleşme ve sanayileşme, kentli yeni kitlelerin örgütlenme taleplerini doğurmuş ve sivil toplumun tabandan gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu dönemde, örgütlenme, meslek odalarını ve hemşeri örgütlerini de kapsamıştır (Tüsev, 2012).

Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşmuş sosyo-ekonomik düzenin korunması için mücadele eden bürokrat ve aydınlardan oluşan merkez ile değişim isteyen geniş halk tabanı dediğimiz çevre arasındaki çatışma 1960'lı yıllarda da devam edecektir. 1961 Anayasası, getirmiş olduğu tüm hak ve özgürlükler ve örgütlenme yönündeki olanaklara rağmen, çevreyi temsil ile özdeşleşmiş siyasi çevrelerin gözünde, bürokratik kurumlara ve Kemalist aydınlara da egemenliklerini devam ettirebilecekleri dokunulmazlıklar getirmiştir. Bu anlamda da, millet egemenliğini sınırlandıran hukuki-siyasi bir çerçeve oluşturmuştur (Kalaycıoğlu, 2007:475).

1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlükçü ortam, uzun sürmedi. 12 Mart 1971 muhtırası olarak tarihe geçen müdahale, 1961 Anayasası'nın sivil toplum ile ilgili özgürlükçü uygulamalarını tekrar devlet eliyle geri almıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuş, üniversitelerin özerkliği zayıflatılmış, memurların sendika kurma hakları geri alınmış, küçük siyasal partilerin Anayasa Mahkemesine başvurma olanakları kaldırılmıştır (Gözler, 2011:51). 1960 ve 1971 müdahalelerinde devlet, getirdiği anayasal düzenlemeler ile adeta sivil toplum için

özgürlük gerekiyorsa da ben getiririm, özgürlükler fazla ise de, ben geri alırım, demek istemiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 dönemine kadar devletin otoriter anlayışı hakim olmakla birlikte, ilk askeri müdahaleyi takip eden yirmi yıl içinde, Türkiye’de demokratik kurumlar gelişme göstermiş, siyasi kültürün içeriği demokratik bir yapı ile daha uyumlu hale gelmiştir. Özgürlüklerin alanı genişleyerek, yapılabilecek siyasi tercihler çoğalmıştır (Turan, 2007:454). Siyasal katılımı uyaran gönüllü örgüt ve kuruluşların sayısı artmış, çıkarların ifade edilmesi ve birleştirilmesi kolaylaşmıştır. İşçilerin temel haklarını savunmaları açısından işçi sendikalarının vazgeçilmez birer unsur olduğu düşüncesi topluma yerleşmiştir. Sağ ve sol gruplar çok sayıda dernek kurmaya başlamış, islami kesim özel alandan çıkıp kamusal alanda örgütlenmeye başlamıştır.

b) 1980 Öncesinde Ekonomi Anlayışı

Kültürel olarak Osmanlı devlet geleneğinin bir parçasını oluşturan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni sevk ve idare eden asker ve sivil bürokrasi, Osmanlı’da var olan piyasaya müdahale anlayışını kültürel bir miras olarak devir aldı. Her ne kadar yeni devletin 1930’lu yıllarda uygulamaya geçirdiği “devletçi ekonomi” anlayışı pür devletçi olmayıp devlet işletmeciliği yanında özel teşebbüse olanak tanıyan bir anlayışı ifade ediyorsa da, özel teşebbüs de nihayetinde göbekten devlete bağımlı bir özellik taşımaktaydı (Köker, 2003:201). Devlet kendi eliyle milli bir burjuva sınıfı yaratmak istiyordu. Modern bir ulus devletin tesis edilmesi bu sınıfa bağlıydı.

Dışalım ihtiyaçlarını tarım ürünleri ve hammadde dış satımıyla karşılayan Türkiye, 1929’daki küresel ekonomik krizden olumsuz şekilde etkilendi. Ekonomideki zayıflamayı gidermek ve özel kesimin öncülük etmekte başarılı olmadığı sanayileşmeyi gerçekleştirmek üzere devletçilik doktrini geliştirildi. 1933-1937 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulandı, ancak uygulama kendi kendini besleyen bir sanayileşme sürecine dönüşemedi. Kurulan fabrikaların yöneticileri kâr dürtüsü ile hareket eden girişimcilerden çok iç piyasanın bazı ihtiyaçlarını karşılayan bürokratik seçkinlerin iktisadi alandaki uzantıları görevini gördüler (Turan, 2007:449).

Kapitalizm, ona vücut veren piyasa ekonomisi ve özgür bireylerden oluşmuş toplum, yüzyıllara dayanan devletçilik geleneğinin bir devamı özelliğini taşıyan yeni cumhuriyetin yöneticilerinin haz etmedikleri bir geleceği ifade eder. Buna göre, toplum, devleti zayıflatmayacak biçimde düzenlenmeli ve denetim altında tutulmalıdır (İnsel, 1990:152). Örneğin, piyasa ekonomisi ve buna bağlı oluşacak bir orta sınıfın devletten bağımsız olmayacağına Celal Bayar’ın sözleri açıklık getirmektedir: Kemalist rejim “milli menfaate uymayan devamlı bir şahsi menfaat kabul etmemektedir. Bir tüccarın yalnız şahsi menfaat düşünmesi istifade ettiği membaı kurutması demektir” (Akt. Boratav, 1974:195). İktisadi devletçiliğin

siyasi alandaki sonucu, devletin toplumsal, kültürel ve sınıfsal gelişmeyi kontrol altında tutmasını ifade etmektedir.

Tek parti döneminde devlet, her ne kadar, ekonomik alanın siyasi alandan ayrılmasına izin vermek istemediyse de, ekonomideki devlet kapitalizmi uygulaması 1930-1950 dönemi içinde devlete bağımlı da olsa, bir burjuva sınıfının yükselmesine katkı sunmuştur (Ahmad, 1995:139-148). Burjuva sınıfının devlet bürokrasisi karşısında - sivil toplum üzerinde egemenlik kuracak düzeyde değil ama - ağırlığını hissettirmesi bu gelişmelerin sonucudur. Tek parti rejimine karşı muhafazakar kesimin desteği ile 1950’de iktidara gelen DP’nin kadroları da, gelişen bu burjuva sınıfının siyasetteki ayağını oluşturmaktaydı.

1950’lerde uygulanan iktisat politikaları, devletçi ekonomiden - sınırlı düzeyde - liberal ekonomi ve serbest piyasa uygulamasına geçildiğinin göstergesidir. Örneğin özel mülkiyet üzerindeki sınırlamalar çıkarılan 3116 sayılı yasa ile kaldırıldı (Aslan, 1997:514). Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi yönünde bir irade doğdu ve özel sektör desteklenmeye başladı. Bunun yanında, 1960’taki askeri darbe sonrası hazırlanan Anayasa da ekonomik alana dair yeni düzenlemeleri devreye soktu. Buna göre, devlete, sosyal hayatın yanında, iktisadi hayatın tanzimi, geliştirilmesi ve planlanması ile ilgili bazı görevler yüklemiştir. “Planlı Karma Ekonomi” modeli ismi verilen bu yeni iktisadi model, Türkiye’de “kalkınma planları” dönemini başlatmıştır (Gökçen, 2011:262-266).

Liberal olarak tanımlanan 1950-60 ya da 1965 sonrası dönemlerde dahi liberalizm, özel teşebbüse fazla olanak tanımayan, liberal bir devletçiliğin sınırları içinde kalır. Bu liberal devletçilik anlayışı, devletin ekonomideki ağırlığını azaltmak yerine, kamu sermayesinin kullanımında “beyt-ül mal”ın çıkarlarını savunan kesimin gücünü azaltmayı hedeflemiştir. 1980’lere kadar yapılan tartışma, ekonomi içinde ağırlığın “beyt’ül mal”a mı yoksa “özel teşebbüs”e mi verileceğinin tartışması olmuştur. 1980’lerin ilk yıllarına kadar, bu konuda fazla bir şey değişmemiştir (İnsel, 1990:49). Dolayısıyla, 1950 sonrası çok partili demokratik hayata geçildikten sonra hayata geçirilen liberalizm, “devletçi liberalizm” olmanın ötesine geçememiştir.

2. 1980 Sonrasında Siyaset ve Ekonomi Anlayışı

Özellikle, 1977-79 Ecevit iktidarı döneminde ülke, üretim düşüklükleri, mal yoklukları ve mal karaborsası ile büyük bir sıkıntı içindeydi. Aynı zamanda, döviz darboğazına eşlik eden sürekli ödemeler dengesinde açıklar söz konusuydu. 1979’larda baş gösteren ekonomik bunalım, siyasi istikrarsızlığa ve çalkantılara sebep olmaktaydı (Çeçen, vd., 1996:112). Bu gelişmeler üzerine, 14 Ekim 1979 ara seçimlerini kazanan Demirel hükümeti, Özal’ın sorumluluğu altında 24 Ocak 1980’de ekonomiyi piyasa ekonomisine dönüştürecek meşhur “24 Ocak Kararları”nı aldı. 24 Ocak’ta alınan kararlar o güne kadar mevcut olan devletçi

politikaları kökünden sarsarak Türkiye’de liberal ekonomi dönemini başlatmış oldu.

24 Ocak kararları, ekonomide köklü dönüşümü gerçekleştirecek bir dizi yapısal reformlar içermekteydi. Bu programa göre; Türk lirası dış paralara karşı devalüe edildikten sonra kontrollü bir şekilde serbest bırakılacak, ithalat serbest bırakılırken, ihracat kredi vb. teşviklerle özendirilecek, piyasa arz ve talep güçlerine bırakılacak ve bir çok maldaki kamu sübvansiyonları kaldırılacak, faiz oranları piyasa koşullarına bırakılacak, ekonomide kamu kesiminin ağırlığı azaltılacaktır (Çavdar, 2004:258).

24 Ocak kararları ile başlayan liberalizasyon uygulamaları - yarattığı bazı olumsuzluklar bir yana - ekonomide ciddi bir canlanmaya sebep olduğu gibi bireyselleşmede ve geleneksel toplumsal kalıpların çözülmesinde de önemli sonuçlar doğurmaya başladı. 1980’lerin ortalarından itibaren sivil toplum, devlet-dışı siyasal ve toplumsal etkinliklerin bir değer olarak kabul edildiği liberal bir söyleme dönüştü (Bora ve Çağlar, 2007:338). Bu süreçte, merkez, Kemalist türdeşliğini tamamen yitirdi. Merkeze, Kemalizm’e bağlılığı şüpheli, farklı toplumsal kesimden çok sayıda grup dahil olmaya devam etti. Üst düzey kamu bürokrasisinde milliyetçi, İslamcı/muhafazakar ve Kemalist olmayan başka çizgiden insanlar etkili olmaya başladı. Böylece, çevre hem merkeze nüfuz etmiş, hem de onun türdeş özelliğini sona erdirmiştir (Kalaycıoğlu, 2007:491). Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin toplumu “fesadın kaynağı” olarak görme anlayışı, bu dönemde, toplumun devlete karşı kendisini konumlandırmaya başladığı bir sürece dönüştü.

1980 sonrası yaşanan bu süreç, dünyada gelişen ekonomik ve siyasal süreçlerden bağımsız değildir. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’ndeki gelişmeler, ABD’de ve İngiltere’de, “sınırlı devlet” ve “piyasa ekonomisi” şeklinde ifade edilebilecek neo-liberal düzenin kurulmaya başlaması, liberal piyasa değerlerinin bütün dünyada hegemonik bir güç haline gelmesinin başlangıcı oldu (Yayman, 2000:144). Türkiye’deki gelişmeler de bu sürecin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda, piyasa yönelimli neo-liberal politikalar ile sivil toplumun savunulması paralele giden bir süreçtir.

1970’li yıllardan itibaren Türkiye burjuvazisi, iktisaden egemen sınıf olmakla birlikte, ekonomik gücü nispetinde kültürel ve siyasal bir üstünlüğe sahip değildi. 12 Eylül sonrası Özal iktidarı, Türkiye burjuvazisininin kültürel ve siyasal değerler açısından da üstünlüğü eline geçirmesinin zeminini oluşturdu (Vergin, 2003: 85-86). 1980 sonrası Özal dönemi liberal politikalar, devletin göreceli sivil toplum karşısında eski etkinliğini kaybetmesine sebep oldu. Ancak Özal da, sivil toplumu belli davranış ilkelerinin hayat verdiği kültürel bir varlık olarak görmeyi önlemeye çalıştı, onu ekonomik boyutuna indirgedi. Piyasa ile sivil toplumu özdeşleştirmek, sadece Özal’ın uyguladığı bir politika değildi, Özal sonrası Yılmaz ve Çiller’in de

takip ettiği bir çizgiydi. Sonuçta, demokratik sivil toplumda içsel olan katılımcılığa ve çoğulculuğa gereken önemi vermediler (Sarıbay, 2007:554).

2002 genel seçimlerinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), askeri vesayetçiliğin post-modern bir darbe ile kendini ortaya koyduğu 28 Şubat sürecinin de sonuna işaret etmekteydi. Bu dönem, belli bir süre için asker-iktidar çatışması şeklinde devam etmişse de, sivil iktidarın askere karşı direnmesi sonucu asker siyasetten uzak durmaya karar verdi. Sivil siyaset, askeri vesayetten kurtulmuş bir hava kazandı. Özellikle, ekonomide başarılı olduğuna inanılan AKP, her seçimde halk desteğini arttırmaktadır. Örneğin, sivil toplumun taşıyıcı unsuru olan orta sınıfın son on yıllık dönemde ciddi bir büyüme gösterdiği savunulmaktadır (Milliyet, 2012). Bununla birlikte, 1980'den bu yana devam eden ve gittikçe daha da güçlenen piyasa ekonomisi koşullarına rağmen Türkiye'de hala ekonominin çok önemli bir kısmı devlete aittir (Türköne, 2003:54).

2005 yılında, Avrupa Birliği üyeliği için müzakere sürecinin başlaması, sivil toplum alanında bir canlanmayı de beraberinde getirmiştir. Hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarının korunması temeline dayanan Kopenhag siyasi kriterlerini sağlamak adına 2001 ile 2005 yılları arasında anayasada yapılan değişiklikler ile hak ve özgürlüklerin önü açılmıştır. Bunun yanında, sivil toplum kuruluşlarını ilgilendiren kanunlarda köklü reformlar yapılmıştır (Tüsev, 2012).

1980 sonrasında, farklı çıkarları temsil eden ekonomik, kültürel ve siyasi nitelikte sivil toplum unsurları, kamusal alanda örgütlenerek, seslerini daha yüksek duyurmaya başladılar. Ekonomi alanındaki örgütlenmeler yanında; insan hakları, çevreci hareketler, kadın hareketleri, savaş karşıtı hareketler gibi yeni toplumsal hareketler ve çeşitli dini gruplar, kamuoyu baskısı oluşturacak politikalar üretebilmektedirler.

Feministler, aile içi şiddet, evlilik içi taciz, dayak, aile içi iktidar ilişkileri, ailedeki eşitsiz işbölümü gibi kadına dair sorunları toplumun ve siyasetin gündemine getirerek, bu konularda siyasal parti ve siyasal iktidarların politikalarını etkileyecek güce ulaşmışlardır. İnsan hakları kuruluşları, insan hakları ihlallerine karşı - bazen uluslar arası kuruluşlar ile birlikte hareket ederek - siyasal iktidar üzerinde önemli bir baskı aracı görevini görebilmektedirler (Duman, 2010:374-375). Cemaat ve tarikat gibi İslami gruplar, özel alanın dışına çıkarak kamusal alanda görünür olmuşlardır. Öyle ki, sahip oldukları oy potansiyeli sebebi ile siyasal partilerin (sağ ve sol partiler) yakın dirsek temasına geçtikleri etkili gruplar haline gelmişlerdir. Ancak, sivil toplum alanında etkili olan bu grupların demokratik bir siyasal düzenin oluşmasında, sivil toplum olma özelliğine ne kadar sahip oldukları tartışmalıdır. Dini cemaatlerin sivil toplum olamayacağını savunanlar, dini liderlerin, bireyi kendisine itaatkar kıldığı, bir bütün olarak içine sindirdiği, otoritesine teslim aldığı gerekçesiyle bu grupların, sivil toplum olamayacağını kabul etmektedirler (Vergin, 2000:247).

Çevreci hareketler, çeşitli isimler altında örgütlenerek (Doğal Hayatı Koruma Derneği, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı ve Ağaçlandırma Vakfı vb.) çevre sorunları konusundaki duyarlılıklarını yüksek sesle dillendirmektedirler. Çevreci hareketler, çevre kirliliğine sebep olacak uygulamalara - termik santrallerin kurulması gibi - karşı Greenpeace gibi uluslar arası örgütlerin de desteği ile hükümetler üzerinde etkili olmaya çalışmaktadırlar. Söz konusu sivil yapılanmaların da ötesinde, vicdani retçilik gibi Türkiye özelinde hassas konular, son yıllarda, bir söylem olarak gündeme gelebilmektedir.

3. Toplumsal Siyasal Kültürün Niteliği

“İnsanların içinde yaşadıkları topluluk veya toplumun yönetimiyle ilgili algı, bilgi, değer ve eylemlerini, bu arada özellikle otorite sembolleri ve meşruluk ölçülerini ve bunları etkileyen maddi ve manevi şartlarını” anlatan siyasal kültürün (Ozankaya, 1971:1) niteliği, sivil toplum için önemli bir koşuldur. 1980 sonrasında ekonomik ve siyasal alanda yaşanan gelişmeler, toplumsal ve siyasal kültürde de ciddi sonuçlar yarattı. Bununla birlikte, bu dönemde, siyasal kültür - olumlu anlamda - ciddi bir değişim yaşamış olsa da, demokratik sivil toplum açısından, siyasal kültürün önemli eksiklikleri bulunmaktadır.

Birincisi; 1980 sonrasında bireyselleşme yönünde kayda değer gelişmeler olmakla birlikte, Türkiye’de toplum kendini dayanışmacı bir cemaat olarak algılamakta, bireysel yaşama fazla olanak tanımamaktadır. Toplum kendi içinde yeterince farklılaşmamış, herkes kişiliğini topluluk içinde bulmaya çalışmakta, topluluk dışında kendisine özerk bir alan oluşturamamaktadır. Böyle olunca da bireysellik gelişmemekte, toplumsallık büyük ağırlık kazanmaktadır. Bireysel davranmak, çıkarıcılıkla yorumlanarak olumsuzlanmaktadır.

Birey-toplum ilişkisinde, toplum bireyin önünde kabul edilmekte, bireyin topluma tabi olması gerektiği düşünülmektedir. Bu anlayışın oluşmasında aşiret kültüründen gelmiş olmanın yanında, uzun süreler toplumun kendisini ümmet olarak algılamış olmasının da etkisi olabilir (Turan, 1999:150). Oysa ki, demokratik siyasal kültürde bireyler ve gruplar tartışmakta, kavga etmekte, her konuda konuşmakta, sadece kendi çıkarı peşinde koşmakta ve bütün bunlara toplum olumlu anlamlar yüklemektedir. Aynı cemaatçi anlayış, toplumun devleti algılamaya biçiminde de görülmektedir. Türkiye’de devletten söz edilirken, genellikle cemaatin moral değerlerini ifade eden kavramsal unsurlarına atıfta bulunmaktadır. Buna göre, devlet sevilir, devlete sadık olunur, devletin şerefi her şeyin üstündedir ve devletin “dostu” olmayanlar vardır (Sarıbay, 2007:549). Bu çerçevede, liberalizmin devleti araçsallaştıran “negatif” anlayışına karşı, Türkiye’de devlet, toplumun üzerinde bir varlık olarak “pozitif” ve “aşkın” bir güce sahiptir.

İkincisi, siyasal kültürümüzde, hoşgörü sorunu bulunmaktadır. Geleneksel-muhafazakar toplum özelliği gösteren ülkemizde siyasal kültür, kolektif çıkarları

bireysel çıkarların önüne geçirdiği için gruplarda toleransı azaltmakta ve her grubun bir diğerini düşman görme algısı, bir mutabakat ortamının oluşmasına engel oluşturmaktadır (Örs, 1993:50). Kaynağını ortak bir iyi üzerinde konsensüse varmaktan alan hoşgörü sorununun geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. 18. yüzyılda modernleşme reformlarını yürüten kalemiyeden anayasal meşrutiyeti savunan Osmanlı aydınlarına ve II. Abdulhamit'e karşı özgürlük söylemi ile ortaya çıkan jöntürk hareketine; ilerleme fikri ile yola çıkan İttihat ve Terakki'den cumhuriyeti kuran asker-sivil bürokrasiye ve liberal kimliği ile ortaya çıkan Demokrat Partiye kadar bütün gruplar muhalefeti siyasal amaçları karşısında bir tehdit olarak değerlendirmekteydiler. Aynı tarihsel süreç AKP, CHP ve MHP'nin sahip olduğu siyasal kültüre kadar uzanmaktadır (Kaliber, 2007:113).

Karşılıklı ödün vermek uzlaşmanın gerekli kıldığı bir durumdur. Ancak kültürümüzde karşılıklı ödün vermek bir zaaf belirtisi olarak algılanmaktadır. Dini değerlerin daha güçlü bir şekilde toplumsal ilişkileri belirlemede rol aldığı dönemlerde mutlak doğruya olan inanç, uzlaşmanın mümkün olmadığı düşüncesini geliştirmiş olabilir. Aynı zamanda 19. yüzyılda yaygınlaşan ve 20. yüzyılın başında toplumumuzda seküler düşünce çevrelerinin hakim ideolojisi haline gelen pozitivist düşüncenin bilim yolu ile mutlak gerçeğin bulunabileceğine dair katı ve ısrar edici tutumu, toplumda hakim dini anlayışın uzlaşmaya kapalı tutumuna destek olduğu düşünülebilir (Turan, 1999:150). Günümüzde, muhafazakarlık ve laiklik çerçevesinde oluşan kamplaşma, ortak bir iyi üzerinde uzlaşmanın sonucudur. Muhafazakar kesim, laik kesimi değerleri karşısında bir "tehdit" olarak algılamakta, laik kesim aynı "tehdit"i karşı tarafta görmektedir.

Bununla birlikte, özellikle, 1980 sonrası neo-liberal politikalar, post-modernizmin görecelilik anlayışı ve küreselleşme, farklı toplumsal kesimler arasındaki kamplaşmayı esnetmiştir. Yumuşama, uzlaşma ve hoşgörü anlayışı ideolojik kavgaları konuşulabilir bir zemine taşımıştır. Sistem sorgulamaları ve rejime karşı çıkışlar, yerini icraat temelli eleştiri ve tartışmalara bırakmıştır (Göle, 2007:516).

Üçüncüsü, bireyler siyasal katılım konusunda yeterli siyasal etkinliğe sahip değildir. Yıllarca devam eden otoriter devlet anlayışı, bireylerde devlet kurumlarının karar ve eylemlerine karşı etkili olabilecekleri yönündeki inancı zayıflatmıştır. Vatandaş katılımı, dar, derin ve çeşitli sosyal gruplar ile coğrafi bölgelerin göreceli olarak temsil edildiği bir biçimde gerçekleşebilmektedir. Bundan dolayı, sivil toplum son yıllarda gelişim göstermesine rağmen, halktan kopuk bir nitelik ortaya koymakta ve ancak dar bir halk kesimine hitap etmektedir (Tüsev, 2012).

Dördüncüsü; Türkiye'de her şeyin devletten beklendiği himayecilik anlayışı vardır. Toplumun geniş kesiminin dünya görüşü, piyasa ekonomisinin değerlerine yer veren Batı'ya özgü dinamiklerden yoksundur. Burjuvazinin kendisi "himaye politikaları"ni talep etmektedir. Halk, devletin "piyasa ekonomisi"ni vatandaş

yararına bir düzene sokmasını istemektedir. İşveren, devletten sendikalara karşı kendisini korumasını isterken, işçi sendikaları da devletten patronlara karşı aynı himayeyi talep etmektedir (İnsel, 1990:50). Örneğin, 1981’de, dönemin TÜSİAD başkanına neden işverenlerin taleplerini açık bir şekilde dile getirmedikleri sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Bu ülkede felsefemiz her zaman ‘Devlet Baba’yı her şeyin üstünde tutmak, ona meydan okumaktan kaçınmak, ona rağmen değil onunla birlikte bir ekonomi politikası yürütmek olmuştur” (Akt. Heper, 2011:250). “Devlet baba” metaforu hem devletin kendini algılayışını, hem de onu bir iş kapısı olarak algılayan halkın devlete yaklaşımını yansıtmaktadır (Arslan, 2005:241).

Beşincisi; toplumsal inançların, piyasa ekonomisi ile çok uyumlu bir ilişki içinde olmadığı kabul edilmektedir. Bu uyumsuzluk, daha uyumlu bir ilişkiye doğru dönüşmesine rağmen, hala önemli bir sorundur. Faizsiz bir kapitalist sistemin düşünülmemeyeceği gerçeği kabul edilirse, muhafazakar geniş halk kesiminin ekonomik ilişkilerinde faiz ile arasına bir mesafe koyması, sivil toplum için gerekli serbest piyasa ekonomisinin koşullarından bir tanesinin yerine gelmesine engel oluşturduğu kabul edilmektedir (Berkes, 2008:462-468). Bunun yanında, geniş halk kesiminde hakim inanç, demokrasiyi bütünüyle sahiplenen bir anlayışı ifade etmemektedir. İnsanlar, demokrasinin önemi karşısında edilgen kalmaktadırlar. Demokrasinin laik bir düzen olması vatandaşın demokrasiye ikircikli yaklaşmasına sebep olmaktadır. Vatandaş, demokrasinin varlığını faydalı bulmakla birlikte, yokluğunu da kendisi için bir sorun haline getirmemektedir.

SONUÇ

Türkiye, sahip olduğu devlet anlayışı ve toplumsal kültür bakımından sivil toplum geleneği güçlü olmayan tarihsel bir geçmişe sahiptir. Patrimonyal devlet anlayışını temsil eden Osmanlı devlet geleneğinin mirası pozisyonundaki Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sivil topluma sıcak bakan bir politik yaklaşım içinde olduğu söylenemez. Devlet, siyasal ve kültürel açıdan toplumun özerk bir birim haline gelmesine izin vermediği gibi ekonomik açıdan da devletten bağımsız bir gücün ortaya çıkmasına izin vermek istememektedir. Bunun sonucu olarak, siyasal ve kültürel alanda faaliyet gösterecek örgütlü özerk birimler zayıf kalmış, sermaye çevreleri de devletten bağımsız özerk birimler haline gelememiştir.

Toplumsal kültürümüzün dayanışmacı özelliği, sivil toplum karşısında bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Bizde toplum kendisini yek pare, dayanışmacı bir cemaat olarak görmekte, bireyin topluluktan bağımsız bir kimlik oluşturmaya izin vermemektedir. Toplum yeterince farklılaşmamıştır, herkes kişiliğini mensubu bulunduğu topluluk ya da grubun içinde bulmaya çalışmaktadır. Söz konusu dayanışmacı, cemaatsel anlayış, dini hassasiyeti yüksek topluluk ve çevrelerden, seküler modern çevrelere kadar toplumun bütün farklı kesimlerinde benzer biçimde kendini göstermektedir.

Dayanışmacı ve bireyi edilgen kılan toplumsal anlayışımızın bir sonucu olarak, farklı düzlemlerde kendisini konumlandıran klikler, “ortak bir iyi” etrafında bir konsensüse varmada sıkıntı yaşamaktadırlar. Her grup sahip olduğu hayati tasavvur etme anlayışını doğrunun merkezine koyarak diğer grupları buna göre değerlendirmekte, “ötekine” fazla özgürlük alana tanımak istememektedir. Bununla bağlantılı, Sivil toplum; çatışma-uzlaşma kültürünün bir sonucu olarak gelişen hoşgörü anlayışının tezahürü olma olanağını kaybetmektedir. Sonuçta, yeterli düzeyde gelişmeyen hoşgörü kültürü, sivil alanın yeterince gelişmesine ve demokrasinin bütün kurum ve kuralları ile varlık bulmasına olanak tanımamaktadır.

Türkiye’de, sivil toplumun ciddi eksikliklere sahip olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, sivil toplum, özellikle 1980 sonrası ekonomik ve siyasal gelişmelerin sonucu olarak, belli bir aşama kaydetmiştir. Birincisi; cumhuriyet tarihi boyunca devam eden devlet-toplum ilişkisindeki devletin otoriter anlayışı ve sorgulanamaz tutumu karşısında edilgen bir pozisyonda kalan toplum, devlet karşısında inisiyatif kullanan ve hesap soran bir konuma gelmiştir. Bu çerçevede, demokratik taleplerinin çitasını yükseltmiştir. İkincisi; ekonomik gelişmeye bağlı olarak, farklı çıkar ve düşünceler etrafında örgütlenmiş sivil toplum unsurları, tek tip ve türdeş bir toplum olma yerine, farklılıklar temelinde çoğulcu bir toplum anlayışını gündeme getirmiş, sivil topluma dayalı demokratik bir sistemin gelişmesine katkı yapmıştır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz (1995), *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- ARSLAN, Osman (2001), *Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
- ARSLAN, Zühtü (2005), “Türkiye’de Liberal Düşüncenin Önündeki Engeller” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Bora, Tanıl ve Gültekingil, Murat (Ed.), İletişim Yay., İstanbul; 232-245.
- ASLAN, Osman (1997), “Mülkiyette Demokrasi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Vol 17; 512-514.
- ATAR, Yavuz (1997), “Çağdaş Demokrasinin Siyasal Boyutu: Türkiye’de Demokratikleşme ve Ant-Demokratikleşme Göstergeleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Vol 17; 73-94.
- AZAKLI, Sedat (1996), “Devlet-Sivil Toplum ve Yerel Yönetimler”, *Türkiye Günlüğü*, Vol 43; 52-57.
- BERKES, Niyazi (2008), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay. İstanbul.
- BORA, Tanıl ve Çağlar, Selda (2007), “Modernleşme ve Batılılaşmanın Bir Taşıyıcısı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Bora, Tanıl ve Gültekingil, Murat (Ed.), İletişim Yay., İstanbul; 336-346.

- BORATAV, Korkut (1974), Türkiye’de Devletçilik, Gerçek Yay., İstanbul. Aktaran: İnel, A. (1990), Türkiye Toplumunun Bunalımı, Birikim Yay., İstanbul.
- ÇAVDAR, Tefik (2004), Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÇEÇEN, A. Aydın; A. Suut DOĞRUEL ve Fatma DOĞRUEL (1996), Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Kriz, Ege Yayınları, İstanbul.
- DUMAN, Fatih (2010), “Sivil Toplum”, Siyaset, Türköne, Mümtazer (Ed.), Opus, İstanbul; 348-377.
- ERDOĞAN, Mustafan (1997), “Türkiye’de Siyasal Sistem ve Demokrasi”, Yeni Türkiye Dergisi, Vol 17, 49-64.
- ERDOĞAN, Mustafa (1998), Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- GÖKÇEN, Ahmet (2011), “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme”, Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Zincirkıran, Memet (Ed.), Dora Yay., Bursa; 250-289.
- GÖLE, Nüfifer (2007), “80 Sonrası Politik Kültür”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (Ed.), Alfa Aktüel, İstanbul; 515-526.
- GÖZLER, Kemal (2011), Türk Anayasa Hukukuna Giriş, Ekin, Bursa.
- HEPER, Metin (2011), Türkiye’nin Siyasal Hayatı, Doğan Kitap, İstanbul.
- İNSEL, Ahmet, (1990), Türkiye Toplumunun Bunalımı, Birikim Yay. İstanbul.
- Milliyet, “İsrail’de ‘Ak Parti Sempozyumu””, İnternet Adresi: <http://dunya.milliyet.com.tr/israil-de-ak-parti-sempozyumu> /dunya/dunyadetay/15.11.2012/1627400/default.htm, Erişim Tarihi: 16.11.2012.
- KALAYCIOĞLU, Ersin (2007), “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (Ed.), Alfa Aktüel, İstanbul; 471-500.
- KALİBER, A. (2007), “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık, Bora, Tanıl ve Gültekingil, Murat (Ed.), İletişim Yay. İstanbul; 107-124.
- KARPAT, Kemal (2012), Türk Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KEYMAN, Fuat “Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum”, İnternet Adresi: <http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com.content&view=article>, Erişim tarihi: 10.11.2012.
- KÖKER, Levent (2003), Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yay. İstanbul.
- MARDİN, Şerif (2002), Din ve İdeoloji, İletişim Yay., İstanbul.
- MARDİN, Şerif (2003), Türkiye’de Toplum ve Siyaset, İletişim Yay., İstanbul.

- OZANKAYA, Özer (1971), *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür*, Ankara Üni. SBF Yay., Ankara.
- ÖRS, Birsen (1993), “Türkiye’de Askeri Müdahaleler İçin Bir Açıklama Modeli”, *İktisat Dergisi*, Vol 334; 45-62.
- SARIBAY, Ali Yaşar (1998), *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Kitabevi, Bursa.
- SARIBAY, Ali Yaşar (2000), *Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz*, Alfa Aktüel, İstanbul.
- SARIBAY, Ali Yaşar (2007), “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (Ed.), Alfa Aktüel, İstanbul; 543-560.
- SARICA, Murat (1987), *Siyasi Düşünce Tarihi, Gerçek Yayınevi*, İstanbul.
- SELÇUK, Sami (1999), “Devlet, Hukuk ve Demokrasi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Vol 29; 15-48.
- TABAKOĞLU, Ahmet (2011), “Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları”, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Zincirkıran, Memet (Ed), Dora Yay., Bursa; 20-40.
- TAYLOR, Charles (1990), *Society, Public Culture Pres.*
- TURAN, İlter (1999), “Türkiye’de Demokrasi Kültürü”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Vol 29, 142-151.
- TURAN, İlter, (2007), “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (Ed.), Alfa Aktüel, İstanbul; 437-470.
- Tüsev, “Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası”, www.tusev.org.tr/userfiles/image/step2011_web%20SON.pdf, Erişim Tarihi: 15.11.2012.
- TÜRKÖNE, Mümtazer (2003), “Devletli Sivil Toplum”, *Sivil Toplum*, Vol 2; 53-58.
- VERGİN, Nur (2000), *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*, Bağlam Yay., İstanbul.
- VERGİN, Nur (2003), *Siyasetin Sosyolojisi*, Bağlam Yay., İstanbul.
- YAYMAN, Hüseyin (2000), “1980 Sonrası Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine etkileri”, *G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Vol 3; 135-156.
- YILMAZ, Aytekin (1997), “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Vol 18.
- ZÜRCHER, Erik Jan (2005), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul.